

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur

Årgång 142 2021

I distribution:

Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Niclas Johansson (uppsatser) och Karl Berglund (recensioner)

Biträdande redaktör: Ingeborg Löfgren

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2022 och för recensioner 1 september 2022. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–41–4

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by

Balto print, Vilnius 2022

måste dessutom intressera regissörer och teatersällskap. Lefflers pjäser sattes sällan upp utanför Sveriges gränser, men det innebär inte att hennes konstnärskap är internationellt obetydligt. Hennes biografi om den ryska matematikern Sonja Kovalevsky blev mycket framgångsrik. Särskilt i Frankrike tycks hennes verk också ha använts i kvinnoemancipatoriska sammanhang; det handlade då mindre om ett intresse för Leffler som författare och mer om ett behov av litteratur som tog sig an könspolitiska frågor. Här fanns ett tomrum som Lefflers verk kunde fylla. Precis som kommersialisering och feminisering kom att missgynna Flygare-Carléns verk mot slutet av 1800-talet så blev politiseringen av Lefflers prosaverk och pjäser senare förödande när den engagerade litteraturen nedvärderades av sekelslutets manliga kritiker.

Volymen avslutas med Jenny Bergenmars uppsats "Between Värmland and the World: A Comparative Reception History of Selma Lagerlöf" (263–320). Tack vare det gedigna statistiska underlaget blir det möjligt att dra intressanta slutsatser om Nobelprisets (1909) betydelse för Lagerlöfs författarskap. Bergenmar visar till exempel att priset inte nödvändigtvis resulterade i ett större antal utgåvor av Lagerlöfs verk i översättning. Däremot ökade antalet målspråk; åren efter priset tillkom exempelvis serbiska och japanska. Liksom Hermanson ägnar sig Bergenmar också åt sekundärreception. Hennes granskning av utländska tidningsartiklar visar hur den svenska kritikens bild av Lagerlöf – exempelvis som en förmedlare av berättelser snarare än en medvetet arbetande författare – cirkuleras och kristalliseras. Uppseendeväckande är också hur Lagerlöfs författarskap kunde uppfylla mycket olika typer av behov hos mållkulturen. Franska högernationalister betraktade henne som en representant för den traditionella kvinnorollen, samtidigt som den franska kvinnorörelsen såg henne som en förkämpe för emancipationen.

Bergenmar citerar David Damrosch, som menar att litterära verk blir världslitteratur genom att tas emot i ett utländskt kulturfält, och att detta fält definieras av mottagarkulturens nationella kultur, liksom aktuella behov hos dess författare. Detta perspektiv präglar också hela *Swedish Women's Writing on Export*, vilket bidrar till dess bestående värden. Uppsatsförfattarna söker inte formulera vad Johan Svedjedal har kallat för "yverborna teser" om "den svenska litteraturens unika bidrag" (Svedjedal 2012, 11). Istället handlar det främst om vilka värden som mottagarkulturen finner i källkultu-

rens verk och vilka syften som kan uppfyllas med hjälp av svenska litterära verk. På så sätt tvingas vi ut ur självförhållande uppfattningar om att vår egen kultur präglas av något "unikt" som överträffar alla gränser och barriärer. Til syvende og sidst handlar det ändå om mottagarkulturens läsare och deras mångskiftande behov. *Swedish Women's Writing on Export* visar vilken variation och kreativitet som döljer sig bakom denna logik.

Andreas Hedberg

Paul Tenngart, *Exporterad realism. Svensk arbetarlitteratur på engelska*. Makadam. Göteborg & Stockholm 2020.

Den svenska litteraturens möte med utländska läsare har kartlagts i flera studier som ingår i en expanderande forskning om litteraturens transnationella och världsvida rörelser. Författarnas väg ut ur sitt land är viktig att följa, både för att bättre förstå deras berättarkraft och för att belysa de globala litteraturmarknadernas mekanismer. Det gäller såväl litterära tungviktare som Selma Lagerlöf, Astrid Lindgren, August Strindberg och Tomas Tranströmer som kriminallitterära succéförfattare som Stieg Larsson och Camilla Läckberg. I studien *Svensk litteratur som världslitteratur* (2012) konstaterar Johan Svedjedal att de mest framgångsrika svenskspråkiga genererna varit kriminallitteraturen och barnlitteraturen. Han visar att inkörsporten till de stora världsspråken för svensk litteratur ofta är översättningarna till skandinaviska språk. Forskningen kring transnationella flöden har också synliggjort de förmedlare (*cultural transmitters*) som med sina insatser varit avgörande för litteraturens spridning. Deras betydelse har lyfts fram av Petra Broomans i flera inflytelserika studier. Nyligen har vidare de skrivande 1800-talskvinornas framgångar beskrivits i ett forskningsprojekt vid Göteborgs universitet under ledning av Yvonne Leffler. De spännande resultaten finns redovisade bland annat i volymen *Swedish Women's Writing on Export: Tracing Transnational Reception in the Nineteenth Century* (2019).

Lite i bakströmmen av de starkast lysande stjärnorna återfinns vår nationella stolthet, arbetarlitteraturen, den som upprepade gånger förts fram som unik i ett internationellt perspektiv och som i svensk litteraturhistorieskrivning har sådan dignitet att den inlemmats i den nationella litterära kanon som översiktsverken upprättar. Det handlar

framför allt om mellankrigstidens enastående genombrott med författarna Jan Fridegård, Eyvind Johnson, Ivar Lo-Johansson, Harry Martinson, Moa Martinson och Vilhelm Moberg. (De arbetarlitterära föregångarna i seklet finns inte översatta.)

Hur dessa författare klarat sig ute i världen på det språk till vilket överlägset mest litteratur översätts – den ”hypercentrala” engelskan – har Paul Tenngart undersökt i sin bok *Exporterad realism. Svensk arbetarlitteratur på engelska* (2020). Av metodologiska skäl – för att kunna jämföra översättningar som utgår från likartade villkor – består materialet av översättningar av författarnas prosaverk publicerade på 1930-talet. Urvalet resulterar i tretton verk på engelska utgivna i Storbritannien och USA 1934–1991 av Jan Fridegård (2), Eyvind Johnson (1), Ivar Lo-Johansson (2), Harry Martinson (3), Moa Martinson (3) och Vilhelm Moberg (2). Majoriteten av verken översattes på 1930-talet och 1980-talet. I sex kapitel avhandlas de viktigaste aspekterna av romanernas väg mot ett nytt sammanhang: förlagen, bokens utformning, språket, läsarna, stil och tematik samt textens plats i en ny omgivning. Det framgår redan av kapitelrubrikerna att en rad perspektiv sätts i spel, allt från teorier om översättning till litteratursociologiska, bokhistoriska och stilistiska analyser.

Paul Tenngart inleder med en översikt över utvecklingen från 1930-talet och framåt och gör kortfattade jämförelser med översättningar till andra språk. Han redogör även för de enskilda författarskapens översättningshistorik. (I ett roligt inskott berättar han om Ivar Lo-Johanssons första översatta bok till engelska, kärleksromanen *Bodies of Love* (Lyckan, 1962) i början av 1970-talet. På British Library kan den fortfarande bara läsas under bibliotekariens uppsikt i specialläsesalen för Rare Books på grund av det erotiskt kontroversiella innehållet. *God natt, jord* översattes först 1990, så fram till dess var Ivar Lo på engelska mer erotisk än arbetarlitterär.)

Det är först med Harry Martinsons *Kap Farväl!* (1933) som arbetarlitteraturen blir synlig i engelsk språkskrud. *Cape Farewell* utkom 1934 och likaså gick det fort med *Nässlorna blommar* (1935) som gavs ut i London 1936 med titeln *Flowering Nettle*. Båda översattes av Naomi Walford. Vilhelm Moberg låg inte långt efter. *Sänkt sedebetyg* (1935) översattes i USA av Edwin Björkman 1937 (*Memory of Youth*). En nästan lika försiktig ström uppvisar 1940-talet med Moberg som enda kandidat: den självbiografiska Knut Toring-sviten komprimerades

till en volym 1940 (*The Earth is Ours*) översatt av Edwin Björkman, och *Rid i natt!* (1941) kom ut 1943 i översättning av Henry Alexander. Flera översättningar kommer på 1950-talet av Eyvind Johnson, Harry Martinson och Vilhelm Moberg. Därefter blir det kvantitativt glesare under 1960-talet. Påföljande decennium ser Tenngart effekten av Eyvind Johnsons och Harry Martinsons Nobelpris på översättningar till andra språk än engelska. Han slår fast engelskans dominerande ställning och drar slutsatsen att ”den engelska utgivningen påverkas inte lika starkt av utländska händelser och trender som andra litterära marknader” (15). Under perioden 1980–1990-tal dominerar engelskan med översättningar av Jan Fridegård och Moa Martinson (båda engelsk debut på 1980-talet) samt Artur Lundkvist, Harry Martinson och Vilhelm Moberg. Därefter glesar det ut under 2000-talet med enstaka titlar och nyutgåvor av Harry Martinson och Moberg. Den senare, konstaterar Tenngart i en sammanfattning, vinner stort som den mest översatta svenska författaren till engelska, främst tack vare 1950-talets utvandrarsvit som ju med sitt ämne väckte gehör hos en amerikansk läsekrets.

Tenngart pekar på den intressanta process som översättningen synliggör där verk med en specifik profil i sitt hemland ska konverteras till ett helt annat sammanhang. Den utgör det fenomenologiskt inriktade huvudstråket i undersökningen; Tenngart vill, som han formulerar det, studera hur de svenska romanerna ”manifesterar sig” i den nya kulturen, hur litteraturen blir ”en annan” när den överförs till ett nytt språk och en ny kulturmiljö (22). Ett tydligt exempel är Harry Martinsons romaner som i Sverige var inlemmade i ett arbetarlitterärt sammanhang vilket med existentiella förtecken synliggjorde samhällets klasskillnader för en bred, även borgerlig, läsekrets. Ett sådant nationellt sammanhang saknade romanerna i Storbritannien där trettiotalets arbetarlitteratur enligt Tenngart var betydligt mer politiskt profilerad och riktade sig specifikt till de egna leden. Följaktligen förmedlade Martinson på engelska snarare bilden av ”en annan kultur, inte en annan klass” (45). En generell slutsats är att klassperspektivet tycks ge vika i översättningarna till förmån för det kulturhistoriska spåret. Och när Moa Martinson översattes på 1980-talet var den brittiska arbetarlitteraturen inne i en feministisk väg. *Women and Apple Trees* blev därför könspolitiskt snarare än klasspolitiskt präglad vilket märks både i den yttre skruden och textbearbetningen.

I kapitlet "Nya sammanhang" (24–72) understryks en viktig skillnad mellan marknaderna i USA och Storbritannien med implikationer för den svenska litteraturen. I USA finns till skillnad från Storbritannien ett direkt intresse för skandinavisk kultur tack vare 1800-talets omfattande invandring till Nordamerika. Tenngart betonar vidare förlagens betydelse för litteraturspridningen och ger en informativ presentation av de aktuella utgivarna. I Sverige gavs författarna ut på välrenommerade förlag (i huvudsak Bonniers). Kvalitetsutgivning var också signumet för deras engelska och amerikanska förlag med omfångsmässigt varierande utgivning, från det smalspåriga Adam Books i London (Eyvind Johnson) till bjässen Simon & Schuster i New York (Vilhelm Moberg) och universitetsanknutna förlag som mot slutet av seklet blev viktiga bokmarknadsaktörer med en akademisk målgrupp (Jan Fridegård och Ivar Lo-Johansson på UP Nebraska med utgivning även i London; Moa Martinson på The Feminist Press i New York).

Kapitlet "Nya format" (73–107) avhandlar vilka effekter förändringar i volym och textlängd, bokomslag, baksidestexter och titlar får i tolkningshänseende. Samtliga romaner har fått nya omslag. De flesta titlar lägger sig nära originalen. Tenngart bjuder på belysande exempel så som skillnaden mellan Mobergs *Sänkt sedebetyg* och *Memory of Youth* där den ganska svepande engelska titeln inte alls rymmer originalets fokus på ett uppskakande tillfälle fyllt av starka känslor i en hierarkisk relation. De nya illustrationerna i Harry Martinsons *Cape Farewell* som bland annat utspelar sig i England ger enligt Tenngart romanen en mer tilltalande bild av landet än vad texten förmedlar.

Analyserna är bitvis utmanande detaljrika (och boken har en del onödiga upprepningar) men innehåller också övergripande reflexioner som tveklöst kan vara till hjälp i studier av förvandlingen av bäckers yttre utformning i en översättningsprocess.

Inte överraskande är kapitlet om språket det mest omfattande. I "Nytt språk" (108–168) ansluter Tenngart till litteraturforskaren Emily Apter som framhåller vikten av att undersöka de komplicerade elementen – sådant som är svårt att finna motsvarigheter till i målspråket – för att förstå översättningsprocessen. Utgångspunkten är bred: Tenngart uppehåller sig såväl vid översättarprofilerna som vid analyser av enskilda ord, dialektuttryck och talspråk. Studien demonstrerar vidden och djupet i översättarnas tolkningsarbete och de-

ras litteratur- och kulturhistoriska betydelse. Det framgår att de enskilda förmedlarna varit bestämmande för litteraturspridningen, både som forskare och översättare, och de är värda att nämnas: Robert E. Bjork (Jan Fridegård, Ivar Lo-Johansson), Edwin Björkman (Vilhelm Moberg), Margaret S. Lacy (Moa Martinson), Naomi Walford (Harry Martinson) och Rochelle Wright (Ivar Lo-Johansson). Jag hade gärna sett en mer utförlig presentation av deras personliga historia. Hur såg deras kontakt med Sverige ut? Vilka var deras nätverk? Vad fick dem att börja översätta? Nu är det med något undantag mest fokus på deras professionella position och översatta verk. Givande vore förstås också att få en inblick i arbetet genom direktkontakt med dem som fortfarande är verksamma, men detta har legat utanför den redan digra studiens syften.

I analysen av översättarnas val av ord och uttryck blir det rolig läsning och spännande nedslag i resultaten från arbetets verkstad. Bakom varje beslut öppnar sig en fascinerande kulturhistoria och språkrikedom. Den som trodde att ordet brännvin var lättöversatt får tänka om. Liksom försommar. Och käring. Huvudbry föreställer man sig kring Fridegård's nybildningar: hyreshyenan, dränglyrisk och tjockkäftat himmelska. Robert E. Bjork löste det med lättbegriplig – och kanske oförargligare – engelska (*the hyena of a landlady, as lyrical as a stableboy, fat-cheeked and heavenly*). Tenngart benämner det neutralisering eller normalisering och visar att det generellt är vanligt förekommande i översättningarna både vad gäller neologismer, småord och dialektala uttryck (däremot i lägre grad beträffande socialt talspråk). Ett skäl är ökad läsvänlighet, ett annat att skapa större allmängiltighet, ett tredje att undvika "domesticering" (145). Att översätta till exempel svensk dialekt till någon brittisk eller amerikansk dialektform gör att fästet i den svenska källtexten försvagas. I det aktuella materialet har domesticering eller anglicering skett med försiktighet vilket enligt Tenngart har marknadsrelaterade förklaringar. Romanerna blev aldrig bästsäljare i målkulturerna vilket hade krävt ett större mått av integrering. De undviker därmed den fara som flera litteraturforskare enligt Tenngart identifierat som primär i översättningsprocessen, nämligen en målkulturanpassning som försvagar ursprungets kulturella identitet.

Däremot sker en "svenskifiering" (287), en anpassningsrörelse från det lokala/regionala till det nationella. En Sverigebild snarare än landskapsbilder erbjuds de utländska läsarna.

Varje ord en värld som krymper eller växer i överföringen. Här får man påtagligt syn på ländernas kulturella, språkliga och historiska olikheter som Tenngart berör i inledningen, och hans grundliga genomgångar öppnar för jämförelser med annat material i liknande undersökningar samt tänker jag mig för metodologiska diskussioner. Besläktat med språkanalysen är kapitel fem om "Nya berättelser" (207–254) där han avhandlar hur bland annat nya format medför berättartekniska förändringar. Här illustreras hur nedskärningar, förändrade rad- och sidbrytningar, nya kursiveringar eller ändrade tempus kan eliminera spänningsskapande strukturer i originalet, eller för den delen hur ett skiljetecken märkbart kan påverka innebörden. Både Eyvind Johnsons, Moa Martinsons och Vilhelm Mobergs romaner är rika på tempusskiftet som i flera fall försvinner i översättningarna. Analysen kommer fram till att detta skapar större distans mellan berättare och litterära gestalter än vad som är fallet i källtexten där tempusväxlingarna ofta används för att komma nära protagonisternas inre, existentiella upplevelser.

I Tenngarts tolkning verkar de flesta revideringar till det sämre: avmattad dramatik, försvagad känsloladdning och subjektivitet, nedtonade stildrag. Ett undantag finner han i Naomi Walfords stilistiskt lyhörda Martinsonöversättning. Oftast övertygar hans närläsningar, men med de utförliga exemplen inbjuder han också läsaren att återvända till texterna och bilda sig en egen uppfattning.

Och publiken? Som alltid är läsarna svåra att fånga ju längre tillbaka i tiden undersökningen sträcker sig. Tenngart konstaterar i sitt kapitel "Nya läsare" (169–206) att de kan spåras genom verkens spridningsvägar. Det borde också gå att göra läsarsundersökningar idag, primärt bland studenter i skandinavistik där vissa av romanerna fortfarande är aktuella. Men Tenngart vänder sig till texterna för att mäta de kulturella skillnaderna mellan käll- och målspråkets läsare. De senare, hävdar han, förernas av att "de har mötts av ett tilltal som förutsätter en distans mellan dem och källtexterna" (169). Det sker till exempel, som han demonstrerar, när de svenska person- och ortnamnen får stå kvar, eller i återgivningen av lokala sedvänjor och maner. Dricks det någon annanstans kaffe (eller snusas) så ofta som i svenska romaner? (Såvitt jag minns var kaffekonsumtionen något som uppmärksammades ända fram i översättningarna av Stieg Larssons *Millennium-succé*.) Men Tenngart dröjer också vid problemen med mer djuplodande skillnader som

historiska eller socialpolitiska referenser, givetvis aktualiserade på olika sätt i översättningarna från 1930- respektive 1980- eller 90-tal. Han formulerar det pregnant:

Den brittiska läsare som sätter sig ner med 1914 idag måste i sin tolkning balansera mellan sitt eget 2020-tal, [översättaren] Mary Sandbachs 1970-tal, Eyvind Johnsons 1930-tal och Olofs 1910-tal (187).

Han slår fast att en bristande eller annorlunda förståelse kan innebära bekymmer men även erbjuda vidgande nyläsningar. I sin nya 1980-talsdräkt ställdes Moa Martinsons romaner fram som i första hand feministiska i en internationell kontext. Därmed löstes Martinson ur sin roll som mellankrigstidens kvinnliga undantag bland arbetarförfattarna.

Boken belyser fint översättningarna mot fonden av den brittiska och amerikanska arbetarlitteraturens utveckling under 1900-talet. Det skänker ett sammanhang och inbjuder till jämförelser samt kastar ljus över särdragen hos den svenska arbetarlitteraturen på hemmaplan. Bland annat var den mer bakåtblickande än den brittiska och amerikanska som skrev om den pågående verklighetens ekonomiska kriser med depression och arbetslöshet.

Med sin imponerande insats har Paul Tenngart vidgat förståelsen av den svenska mellankrigstidens arbetarlitteratur. De omsorgsfulla analyserna kan betraktas som nyläsningar som borde kunna inspirera till fortsatta studier av såväl originalverken som de transnationella flöden de ingår i.

Anna Williams

Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning under tidigmodern tid, red. Arne Jönsson, Valborg Lindgärde, Daniel Möller & Arsenii Vetushko-Kalevich. Makadam förlag. Göteborg 2020.

I april 2017 hölls ett symposium i Lund med titeln "Att dikta för livet, döden och evigheten. Nya teorier, metoder och infallsvinklar i forskningen kring tillfällesdiktningen 1500–1800". Kort före nyår 2020/2021 återfanns en sällsynt vacker och välredigerad konferensvolym med modifierad undertitel – *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning under tidigmodern tid* – utgiven av Makadam förlag på bokhandelsdiskarna. Vanligtvis brukar konferensvolymers skönhet blott